

Nowacki, Tadeusz

Niektóre dane archiwalne do rozwoju papiernictwa w Królestwie Kongresowym w latach dwudziestych XIX w.

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 6/2, 302-307

1961

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Nowacki

NIKTÓRE DANE ARCHIWALNE DO ROZWOJU PAPIERNICTWA W KRÓLESTWIE KONGRESOWYM W LATACH DWUDZIESTYCH XIX W

W latach dwudziestych wieku XIX na ziemiach Królestwa Kongresowego nastąpił silny wzrost produkcji papieru, powiększenie się liczby papierni i rozwój manufakturowego wytwarzania papieru. Dominującą formą produkcji była manufaktura oparta na przemiale masy w stępach poruszanych za pomocą młyna wodnego, jednakże obserwuje się również przechodzenie do stosowania zamiast stęp — holendrów.

Wzrost produkcji papieru pozostawał w ścisłym związku z ogólnym rozwojem życia gospodarczego. Tworzącą się formację kapitalistyczną charakteryzował silny rozwój sił wytwórczych w przemyśle wełnianym, bawełnianym, płóciennym, górniczym, hutniczym. Rozkwitające życie gospodarcze i kulturalne pociągało za sobą rozwój produkcji manufakturowej papieru.

Zbędne ręce robocze na wsi przejmował częściowo przemysł, a w szczególności i przemysł papierniczy. Papiernie w Królestwie powstawały licznie po wsiach, gdyż te dawały im warunki rozwoju w postaci dostatku wody i młynów niezbędnych do produkcji oraz dostarczały siły roboczej.

Dodatkowymi czynnikami, które wpłynęły na wzrost produkcji papieru po roku 1820, było podwyższenie cła od papieru sprowadzanego z zagranicy i zastosowanie w 1816 r. do zakładających się papierni zwolnienia od podatku. To ostatecznie postanowienie zostało przeforsowane na posiedzeniu Rady Stanu przez ówczesnego dyrektora Wydziału Przemysłu i Kunsztów przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji — Stanisława Staszica¹

Wniosek Staszica pozostawał w ścisłym związku z całością jego polityki gospodarczej i ekonomicznej, polegającej na „zachęceniu wszelkimi sposobami do doskonalenia“ tych zakładów przemysłowych, „których w porównaniu z potrzebą nader jest mało“, w celu „opatrzenia rynku krajo-

¹ AGAD. *Protokół posiedzenia Rady Stanu z 26. VIII. 1816.*

wego i rozwinięcia handlu wewnętrznego². Brak papierni i drukarni uważał Staszic również za główną „przeszkodę w rozszerzaniu się oświaty przez wydawanie książek“³.

Stan przemysłu papierniczego w Królestwie obrazuje opracowany w 1823 r. w Dyrekcji Przemysłu i Kunsztów *Wykaz fabryk papieru*⁴, podający m. in. liczbę zatrudnionych, liczbę „machin“ i wielkość produkcji, a opublikowany w 1956 r. przez Wł. Budkę⁵. Wykaz objął ogółem 34 papiernie, zatrudniające łącznie 444 robotników, zawierające 263 „machiny“ i produkujące 78 857 ryz papieru⁶.

Można mieć uzasadnione wątpliwości, czy zestawienie wyczerpuje wszystkie miejscowości, w których współcześnie istniały papiernie w Królestwie. W tabeli brak jest przede wszystkim Warszawy i prawdopodobnie innych miejscowości, w których produkowano papier. Nie objęta wykazem jest np. papiernia w Mniszku nad Nidą, która po supresji klasztoru jędrzejewskiego weszła w skład dóbr rządowych Złotniki i razem z nimi dawała około 100 bel papieru i bibuły rocznie produkując w roku 1823 trzy gatunki papieru: conceptowy, kancelaryjny i bibułę⁷.

Również województwo lubelskie nie jest w całości uwzględnione. Istniały tam papiernie pod Józefowem Ordynackim i w Modliborzycach (okręg zamojski), które produkowały papier do pisania do dwu tysięcy ryz, tyleż papieru do drukowania i 2000 ryz bibuły⁸.

Interesujące jest, które z wymienionych w *Wykazie fabryk papieru* zakładów można uważać za przodujące.

Na podstawie zebranych materiałów za przodujące papiernie można w 1823 r. uznać zakłady: w Marymoncie (dwie), Jeziornej, Jadowie, Woli Naropińskiej, Solcu i Józefowie.

Marymont stawał się w latach dwudziestych XIX w. ośrodkiem przemysłowym, budowanym planowo przez rząd Królestwa. Prócz szkoły i połączonego z nim wzorowego gospodarstwa rolnego powstały w Marymoncie

² Ibidem.

³ AGAD. Zespół *Rada Stanu*, vol 48a.

⁴ Ibidem, vol. 45c.

⁵ *Wykaz fabryk papieru w Królestwie Polskim z r. 1823*, „Przegląd Papierniczy” nr 8/1956. Publikacja ta nastąpiła na podstawie egzemplarza zachowanego w Archiwum Państwowym w Łodzi.

⁶ Zastrzeżenia budzi w pewnych przypadkach podana w wykazie liczba „machin”. Najprawdopodobniej zaliczono do nich w niektórych miejscowościach (Raków, Kamienica, Chudek, Dembie, Hameria, Prątnik, Sukow, Uroczysko) również i kadzie. W województwie kaliskim i mazowieckim najprawdopodobniej liczbą robotników zostali objęci także zbieracze starzyzny — szmat potrzebnych do produkcji papieru. Dużą liczbę (102) robotników w Jeziornej należy tłumaczyć tym, że objęci nią zostali wszyscy robotnicy, którzy przeszli przez pracę w tej papierni w ciągu całego roku.

⁷ Wł. Budka, *Papiernia w Mniszku*, „Przegląd Papierniczy” nr 6/1951.

⁸ Ignacy Lubowiecki, *Statystyka wojew. Lubelskiego*, 1823.

liczne zakłady przemysłowe zorganizowane bądź przez rząd, bądź przy pomocy finansowej rządu. Jednymi z nich były papiernie.

Już w 1820 r. sprawozdania rządowe wspominają, że w Marymoncie ma powstać papiernia oraz że w tym celu został sprowadzony z Anglii holender. Rzeczywiście, papiernia została uruchomiona w 1821 r., z początku pracowała na jednym holendrze i jednej bicie. Następnie jeszcze w tym roku włączono do produkcji drugi holender i zbudowano nową bitę. W ciągu kilku tygodni papiernia wyrobiła 163 ryz papieru różnego gatunku i wielkości, „który znajduje pokup dla doskonałości wyrobu“⁹.

Papiernia ta spotykała się z entuzjazmem prasy ówczesnej, nie tylko jako jedyna w Królestwie posiadająca holender, ale także ze względu na jakość produkcji, bowiem „wydaje piękne gatunki papieru, które zagranicznym nie ustępują“¹⁰. Według ówczesnych obliczeń papiernia pracująca z jednej „kadzi“ powinna była wyrobić pół trzecia tysiąca ryz rocznie, jeżeli jest dobrze urządzona i ma wyćwiczonych ludzi¹¹.

Papiernia w Marymoncie była dobrze urządzona, nie wiadomo tylko, jakich miała „zdatnych“ ludzi. Można jednak sądzić, że w 1823 r. miejscowi robotnicy przyjęci do pracy w 1821 r. byli już wyszkoleni w produkcji.

Ze wspomnianej opinii wynikałoby, że papiernia w Marymoncie powinna była produkować 5 tysięcy ryz rocznie. Produkowano wprawdzie mniej, należy jednak wziąć pod uwagę, że produkcja Marymontu była różnorodna i że m. in. wyrabiano ręcznie formowane arkusze tektury dla intrologatora, oraz papier na obicia¹².

Niestety, krótki był okres istnienia papierni rządowej w Marymoncie. Już w 1823 r. zostaje ona wydzierżawiona Aleksemu Ausilly'emu, a w 1824 r. zostaje zlikwidowana. Przyczyną był brak wody, którą zużywała fabryka perkalów oraz zatrzymywał staw potrzebny dla istniejącej w Marymoncie szkoły pływania. Obniżony stan wody nie wystarczał do poruszania maszyn papierni. Wobec tego zabudowania papierni wydzierżawiono fabryce perkalów, a maszyny papiernicze zabezpieczono do czasu wyszukania odpowiedniego miejsca o dostatecznych warunkach wodnych, potrzebnych do zmontowania nowej papierni.

⁹ Protokoły Rady Administracyjnej.

¹⁰ „Izys Polska”, t. VI, r. 1822, s. 495.

¹¹ Ibidem, t. I, r. 1820, s. 530.

¹² Papier ten preparowano, nasączając go klejem czy gumą, drukowano farbami olejnymi i zabezpieczano od wilgoci i przesączalności tłuszczu, co było konieczne ze względu na przeznaczenie papieru, który po naklejeniu na bawełnicę czy płótno powlekany był pokostem olejnym, lakierem itp.

¹³ Słomę jako surowiec do produkcji papieru zastosowano po raz pierwszy w Rosji w latach 1704—1710. W roku 1810 Francuz Seguin uzyskał patent na produkcję papieru ze słomy.

Druga papiernia w Marymoncie produkowała papier ze słomy¹³. Założona przez wspomnianego Ausilly'ego ze znaczną finansową pomocą rządu swą produkcją „znacznie czyniła przysługi“.

Jeziorna posiadała specjalne dobre warunki do powstania papierni. Została ona założona nad rzeką Jeziorką i Wierzbną i nad przyległym stawem. Zorganizował i zbudował ją Fryderyk Tyss w 1778 r. Właściwy rozwój zakładu przypada na lata po 1812 r, kiedy papiernia wyzyskuje drugi spadek wody. W 1818 r. staje się własnością Krzyczewskiego, który ją powiększył i udoskonalił za znaczną pomocą rządową, a potem sprzedał Bankowi Polskiemu.

W roku 1828 Jeziorna posiadała 4 holendry i przedkładała swoje produkty na czwartej warszawskiej wystawie przemysłowej. Ekspozyty wystawowe — to różne rodzaje papieru klejonego i nieklejonego.

Jadów w pow. radzymińskim posiadał papiernię, która nie została ujawniona w spisie rządowym w 1823 r. Natomiast posiadamy o niej wzmianki w katalogu wystawy krajowej. Zakład powstał w 1823 r. łącznie z manufakturą perkalów i sukna, założoną w Jadowie przez Zamojskich¹⁴. W roku 1827 pracował on na jednym holendrze.

Jak wynika z katalogu ekspozatów wystawy przemysłowej w Warszawie w 1825 r., w papierni tej pracowali trzej majstrowie: Wilhelm Lange, Wilhelm Noble i Jan Elliot, którzy wystawili: papier rysunkowy w dwu formatach i gatunkach, imperyal welinowy na 1 i nr 2, papier pocztowy na kształt holenderskiego i cienki welinowy, papiery konceptowe nr 2 i nr 3 oraz bibuły kolorowe robione na sposób angielski i francuski.

Podobnie na wystawie w 1828 r. Jadów przedstawił swoje produkty, ale tylko wyrobu majstra Noble. Były to różne gatunki papieru welinowego.

Papiernia jadowska upadła po powstaniu.

Wola Naropińska w powiecie rawskim posiadała papiernię, której rodzaj produkcji można poznać z katalogu wystawy przemysłowej z 1825 r. Papiernia wystawiła wtedy: tekturę do prasowania sukna, papier w dużym formacie — imperial oraz papier pocztowy.

Papiernia w Solcu (woj. sandomierskie) już na wystawie 1823 r. zdemonstrowała 15 libr papieru do pisania różnego gatunku, a na wystawie 1825 r. — 24 gatunki papieru.

Zakład w Józefowie posiadał produkcję może najbardziej zróżnicowaną ze wszystkich papierni, które ekspozowały na wystawach w Warszawie. I tak w 1821 r. zaprezentował on m. in. kilka gatunków papieru Medyan, papier kancelaryjny i papier konceptowy.

¹⁴ Protokół Rady Administracyjnej z 22.VII.1823.

Po tym roku w przeglądanych materiałach nie spotkaliśmy wzmianek o tej papierni.

Interesująca jest sprawa, czy istniała w 1823 r. jakaś papiernia w Warszawie. Warszawa nie posiadała wprawdzie tak dogodnych warunków dla manufakturowej produkcji papieru, jakie posiadały wsie. Jednak w 1819 r. istniała w Warszawie papiernia Neumanna¹⁵.

Bliższych danych o tej papierni nie zdołaliśmy ustalić, podobnie jak nie wiadomo, czy istniała w 1823 r.

Produkcją papieru zajmował się w Warszawie również niejaki Baumann. Z produktami jego spotykamy się na warszawskich wystawach. I tak w 1823 r. wspomniane jest, że przedstawił on 80 arkuszy papieru marmurkowego w różnych gatunkach i kolorach oraz dwie talie kart do gry. Na wystawie w 1825 r. Baumann eksponował sto arkuszy papieru w różnych kolorach, glansowanych i marmurkowych oraz tekturę do prasowania sukna. Niewątpliwie jest, że produkcja Baumanna była dość wyspecjalizowana i dostosowana do potrzeb rozwijającego się przemysłu sukienniczego. Baumannowi też to najprawdopodobniej dano zezwolenie na robienie kart polskich z rycinami z dziejów ojczystych¹⁶.

Po roku 1823 niektóre papiernie zaprzestały produkcji. Powstały jednak i nowe. I tak w 1827 r. sprawozdania rządowe notują w województwie mazowieckim nowe papiernie w Łochowie i Boczках, w województwie sandomierskim w Rudnikach, w wojew. lubelskim — w Celejowie. Ta ostatnią powstała w 1826 r. i posiadała specjalnie sprowadzonego do kierownictwa produkcją majstra z Anglii.

Podane w wykazie z 1823 r. rodzaje papieru świadczą o tym, że w Królestwie produkowane były wówczas papiery słabego gatunku: wiele papierni produkowało papier w gatunkach „bibuła”. Również produkowany przez Ausilly'ego w Marymoncie papier ze słomy już na podstawie użytego do produkcji surowca wskazywałby na słaby jego gatunek.

Interesujące jest, jaka ilość papieru przypadała przeciętnie w 1823 r. na mieszkańca Królestwa. Jedna ryza waży ok. 10 kg, produkcja papieru w Królestwie określona więc być może wysokością 790 tys. kg. Ponieważ mieszkańców w Królestwie było wtedy 3704 tys., na jednego mieszkańca przypadało rocznie ok. 0,21 kg papieru, niezależnie od specjalnych rodzajów papieru, jak tektura do pokrycia dachów, arkusze dla introligatora, papier do obić, luksusowy papier marmurkowy itp.

Nie można się dziwić, że w tym stanie wysokości i rodzaju produkcji papieru stale sprowadzano go do Królestwa zza granicy. Szczególnie papier wysokogatunkowy do akt hipotecznych, do akt rządowych (np. do

¹⁵ *Protokoły Rady Administracyjnej z 1819 r.*

¹⁶ *Protokół Rady Administracyjnej z 23. VIII. 1821.*

protokołów Rady Administracyjnej) sprowadzany był spoza Królestwa. Biura rządowe sprowadzały papier dla swych potrzeb, a np. Komisja Rządowa Wojny zwolniona była od opłaty celnej od papieru sprowadzanego na swoje potrzeby.

W sprawozdaniach rządowych i w prasie uskarżano się na złe gatunki papieru nawet w 1828 r., kiedy to niektóre papiernie podwyższyły jakość produkcji. Uskarżano się również na to, że produkcja krajowa nie pokrywa zapotrzebowania ¹⁷.

НЕКОТОРЫЕ АРХИВНЫЕ ДАННЫЕ В РАЗВИТИИ БУМАЖНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ЦАРСТВЕ ПОЛЬСКОМ В ДВАЦАТЫХ ГОДАХ XIX СТОЛЕТИЯ

Автор публикует здесь данные находящиеся в актах Государственного Совета и Административного Совета Царства Польского, созданного на Венском Конгрессе, а также взятых с каталогов промышленных выставок, организованных в двадцатых годах XIX столетия. Эти данные дополняют составленный в 1823 году „Список бумажных фабрик”, опубликованный в 1956 году. Они прежде всего касаются сортов продукции и технических оборудований главнейших бумажных фабрик. Автор оценивает также общую продукцию бумаги в Царстве Польском, доказывая, что несмотря на развитие — она не покрывала требований, особенно в бумагах высших сортов.

SOME ARCHIVAL DATA CONCERNING THE DEVELOPMENT OF PAPER INDUSTRY IN CONGRESS KINGDOM IN THE TWENTIES OF THE XIX CENTURY

The author is publishing here data discovered by him in the archives of the State Council and of the Administrative Council of Kingdom of Poland and in catalogues of industrial exhibitions that were organized in Warsaw in the twenties of the XIX century. These data were supplemented by a „List of Paper Mills” from the year 1823 that has been published in the „Przegląd Papierniczy” in 1956. In the first place they are dealing with the different kinds of production and with technical equipment of the biggest paper mills. The author is making an estimate of the total paper production in the Kingdom arguing, that its development notwithstanding, it was unable to cover the actual demand especially with regard to the higher grades of paper.

¹⁷ Porównaj Protokoły Rady Administracyjnej np. z dn. 6. XII. 1823.